

АКЦІОНАЛЬНІСТЬ І ДІЄСЛІВНА ПРЕФІКСАЦІЯ: ПРЕФІКС CON-

Основна увага зосереджена на акціональній семантиці префікса *con-*. Зроблено висновок, що основним акціональним значенням дієслівного префікса *con-* є вираження цілісної дії, результатом розвитку цілісності стало значення інтенсивності, ослаблення та наступна десемантизація префікса спричинили його перетворення у протетичний елемент.

Ключові слова: префікс *con-*, акціональність, цілісність, інтенсивність.

Згідно із загальноприйнятою думкою, префікси, приєднуючись до дієслова, модифікують не лише його лексичну семантику, а й акціональні параметри. Одним з найуживаніших дієслівних префіксів у латинській мові є *con-*, який виступає у акціональній та соціативній функціях. Дискусії щодо первинності та вторинності згаданих значень тривають уже понад століття. Одна з точок зору припускає первинним соціативне значення *con-*, пов'язуючи його із прийменником *cum* 'разом з' [16, с. 244; 24, с. 217] (подібні погляди на початку минулого століття представлені у дослідженнях Е. Альмана [2] та К. фон Гарньє [23]). На думку інших, домінуючою була акціональна функція, тоді як соціативна з'явилась достатньо пізно і є вторинною [3, с. 253–287; 20]. Г. Розен відзначає, що акціонально вжитий префікс *con-* був дуже звичним у ранній латині, тоді як соціативне значення дієслова зі згаданим префіксом отримують у період пізньої Республіки, набуваючи значного поширення в епоху Імперії, і зіставляє згадані функції із наявними у кельтських мовах омонімічними префіксами *co-* – одним із супровідним (комітативним) значенням та іншим із термінативним, які відрізняються походженням [20, с. 358–359]. Проте наявні у Плавта дієслівні композити з *con-* (1 а-б) засвідчують притаманність соціативного значення також ранній латині.

1 а) *...utrique imperatores in medium exeunt, extra turbam ordinum colloquuntur simul* (Pl. Amph. 223–224);

1 б) *Quos (surculos) inseres, medullam cum medulla componito* (Cato Agr. 41, 2).

У подальшому ми зосередимось на акціональній семантиці префікса *con-*, залишаючи поза увагою його соціативне значення, оскільки, модифікуючи лексичну семантику дієслова, воно не заторкує його акціональних параметрів. Прикладом можуть слугувати дієслова *convenire* "приходити разом", *conferre* "зносити, збирати разом" (1в – г), які відрізняються від відповідних простих лише наявністю додаткового семан-

тичного відтінку спільності суб'єктів чи об'єктів.

1 в) *Optime usque adhuc conveniunt signa* (Pl. Men. 1110);

1 г) *(Treveri) in silvas paludesque confugiunt suaque eodem conferunt* (Caes. B. G. 6, 5, 7).

Звертаючись до акціональної семантики *con-*, дослідники виділяють у ньому передовсім значення завершеності [20, с.358; 23, с. 99; 24, с. 211–221 *passim*] або результативності [4, с.464; 7, с. 153; 8, с. 42; 21, с. 142; 19, с. 83; 14, с. 249]. Ж. Перро [17, с. 189] та Г. Гаверлінг наголошують на значенні цілісності [10, с. 403; 11, с. 252; 13, с. 132], що, на нашу думку, найбільш слушне, оскільки дієслова з *con-* позначають дію в її сукупності, без вичленування фаз розвитку, як єдине ціле. Згадане значення А. Мейє характеризував як „аористичне”, розуміючи під ним вираження дії без будь-якої ідеї тривалості, як миттєвої [15, с. 83–84]. Слід відзначити, що значення цілісності у даного префікса залежно від семантики дієслова та контексту може реалізуватись як цілісно-інг्रेसивне або цілісно-термінативне з акцентуванням уваги на початковій чи кінцевій фазах дії. К. Муссі, дотримуючись термінології Ж. Брюнеля [5], говорить про „інг्रेसивні граничні” та „термінативні граничні” дієслова [16, с. 252]. Прикладом інгресивно-граничного значення можуть слугувати дієслова *conticescere* "замовкати, стихати" (4 а-б), *consenescere* „старіти" (4 в-г).

4 а) *Sed conticescam: nam audio aperiri fores* (Pl. Bacch.798);

4 б) *Conticuere omnes intentique ora tenebant* (Verg. Aen. 2, 1);

4 в) *Semper versabatur in spe rerum novarum, otio et tranquillitate rei publicae consenescebat* (Cic. Pro Sestio 110);

4 г) *In hac ille praetorius dives, nulla alia re quam otio notus, consenuit et ob hoc unum felix habebatur* (Sen. Epist. 55, 3).

Порівнюючи дієслова *convertere* (5 а) та *vertere* (5 б) у „Амфітріоні” Плавта, А. Мейє вбачає у першому інгресивне значення: "convortitur позначає початковий момент втечі" [15, с. 85]:

5 а) *...sed fugam in se tamen nemo convortitur* (Pl. Amph. 238);

5 б) *...vortentibus Telobois telis complebantur corpora* (Pl. Amph. 251).

Згаданий префікс також може вказувати на кінцеву точку в розвитку дії, як, наприклад, у дієсловах *conficere* „здійснювати, завершувати" (6 а-б), *condiscere* „навчитись" (7 а-б);

6 а) *Opera omnia mature conficias face; nam*

res rustica sic est: si unam rem sero feceris, omnia opera sero facies (Cato Agr. 5, 7);

6 б) *Ex iis, qui centum milium aeris aut maiorem censum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas seniorum ac iuniorum* (Liv. 1, 43, 1);

7 а) *Ars fit, ubi a teneris crimen condiscitur annis* (Ovid. Her. 4, 21);

7 б) ... *amplissimos honores ut pro dignitate tua consequare, condiscas censeo mihi paulo diligentius supplicare* (Cic. Planc. 13).

Слід також зазначити, що у межах одного й того ж дієслова префікс може отримувати акціональне та соціативне значення. Зокрема, *condiscere* поряд зі згаданим значенням також означає „вчитись разом” (7 в) (пор. також похідний від нього іменник *condiscipulus* „товариш по навчанню”).

7 в) ... *in principio libri facio quendam ex his, qui mihi Athenis condidicerunt, percontari a Perseo Graece...* (Apol. Flor. 18).

Досягнення межі може трансформуватись у значення вичерпності, яке виразно простежується при порівнянні простих та префіксальних дієслів: *edere* „їсти” – *comedere* „з’їдати” (10 а-б), *urere* „палити” – *comburare* „спалювати” (11 а-б) тощо.

10 а) *Quasi mures semper edimus alienum cibum* (Pl. Capt. 77);

10 б) *Novi ego illas ambestrices: corbitam cibi/ comesse possunt* (Pl. Cas. 778–779);

11 а) *Fama ... Punici belli quo duodecimum annum Italia urebatur satis edocuerat viam tantum Alpes esse* (Liv. 27, 39, 9);

11 б) *Et vidit quia in rubo arderet ignis, rubus vero non comburebatur* (Augustin. De trinitate 2, 13).

Близьким до *con-* у згаданому значенні є префікс *ex-*, зокрема, у дієслові *ebibere*, яке часто утворює пару з *comedere* (12 а-б):

12 а) *Non satis id est mali, ni amplius etiam, quod ebibit, quod comest, quod facit sumpti* (Pl. Trin. 249-250);

12 б) *Vos saltem si quid quaeritis, ebibitis et comestis* (Pl. Truc. 156).

Досліджуючи дієслова зі значенням „їсти” та „пити” у індоєвропейських мовах, Ж. Вандрієс відзначав наявність у згаданих композитів тождного „аспектуального значення”, тобто повного поглинання рідини чи їжі [22, с. 29]. Різний вибір префікса в обох випадках, згідно з ним, пояснюється узгодженістю із семантикою відповідного дієслова: на противагу до миттєвого *bibere* „пити”, *edere* „їсти” є дуративним, виражаючи „ідею постійного зусилля” [22, с. 36, пор. 16, с. 256], хоч, на нашу думку, значення „вичерпності” краще пов’язувати із притаманною префіксу семантикою цілісності, яка, у свою чергу, є результатом розвитку соціативного значення. Подібна точка зору представлена у дослідженні А. Залізняка та Д. Шмельова, які пропонують таку

схему розвитку значень композитів із *con-*: спільна дія > поєднання > цілісність > завершеність [24, с. 217].

На перший погляд, поєднання протилежних за значенням фаз розвитку дії, як-от інг्रेसивності та термінативності, парадоксальне. Насправді ж, початок та кінець становлять „одне нерозчленоване поняття” [1, с. 4]. Як слушно відзначав Ж. Брюнель, поняття початку і завершеності – протилежні, але споріднені, це „дві межі, між якими розвивається дія” [5, с. 45]. Єдність обох фаз добре простежується у прикметнику *prior*, який поєднує значення „перший” та „попередній, померлий” [6, с. 866; 9, с. 1459-1460]. Принагідно відзначимо, що у слов’янських мовах згаданий зв’язок простежується також на етимологічному рівні. Згідно з Ю. Покорним, індоєвропейський корінь **ken-* „починати, виникати” лежить в основі старослов’янських лексем *копъ* „початок, край, межа, кінець”, *копсь* „кінець” [18, с. 563-564]. У темпоральному контексті (та його репрезентанти – аспектуальному) значення межі синкретичне. Зокрема, вже згадуване дієслово *conticiscere* „замовкати” можна також трактувати як термінативне „перестати говорити”.

Дієслова з *con-* також виражають цілісну дію без виокремлення в ній окремих фаз і, на відміну від їхніх простих відповідників, що виражають процесуальність та певну протяжність, охоплюють її повністю, пор.: *conquirere* „розшукувати” – *quaerere* „шукати” (16 а-б), *cognoscere* „пізнавати, осягати” (17 а-б) – *noscere* „поступово довідуватись”, *consurgere* „вставати” – *surgere* „підводитись” (18 а-б).

16 а) *Q. Terentio Culleoni praetori negotium datum est ut eos (scil. cives Romanos) conquiret...* (Liv. 39, 3, 4);

16 б) *Necessesit facere sumptum qui quaerit lucrum* (Pl. Asin. 216);

17 а) *Quicquid est, iam ex Naucrante cognato id cognoscam meo* (Pl. Amph. 860);

17 б) *Cum ... 'nosce te' dicit (scil. Apollo), hoc dicit: 'nosce animum tuum'* (Cic. Tusc.1, 22, 52).

У відомому грецькому вислові *Γνωσθι σεαυτόν* імператив аориста *γνώσθι* виражає цілісну дію, тоді як безпрефіксальне *noscere*, вжите Ціцероном, вказує на поступовий характер процесу пізнання.

18 а) *Cur non in media oratione mea consurgitis atque disceditis?* (Cic. Verr.2, 3,208);

18 б) *(Rusticus) primus cubitu surgat, postremus cubitum eat...* (Cato Agr. 5, 5).

У „Фастах” засвідчено протиставлення дієслів *consurgere* та *surgere*, яке відображає контраст між цілісністю та процесуальністю (18 в):

18 в) ... *languida (scil. Silvia) consurgit, nec scit cur languida surgat...* (Ov. Fasti 3, 25).

К. Муссі приписує значення цілісності також дієслову *consequi*, виділяючи у ньому значення “братись за переслідування” та „досягати” [16, с. 252], однак, як засвідчують словники (якщо не брати до уваги властивих композитові додаткових значень) відчутна різниця між *sequi* та *consequi* відсутня, напр., „consequor – те саме, що й sequor” [6, с. 801].

Здатність дієслів зі згаданим префіксом стосуватися всього обсягу дії або її окремих фаз зумовлена, на нашу думку, тим, що, на відміну від префіксів, які виникли із прийменників із просторовою семантикою, *con-* позбавлений конкретного локативного значення. Це сприяло його розвитку в бік абстрактних значень, які залежать від семантики вихідного дієслова та контексту.

У ряду дієслів з *con-* значення цілісності трансформується у вираження вищого ступеня інтенсивності, при цьому префікс отримує значення „дуже, сильно”. Прикладом цього значення можуть слугувати дієслова *concupiscere* “палко бажати” (19), *contremere* (20) „сильно дрижати” (див. також приклади, наведені у [24, с. 220]).

19) ... *uti quisque domum aut villam, postremo vas aut vestimentum aliquoius concupiverat, dabat operam (scil. Sulla), uti is in proscriptorum numero esset (Sall. Cat. 51, 33);*

20) ... *fulminis horribili cum plaga torrida telus/ contremittit et magnum percurrunt murmura caelum? (Lucr. 5, 1217–1218).*

У інтенсивній функції *con-* також присутнє у дієслові *condormire* “міцно спати” (23 а) на противагу до *condormiscere* “засинати” (23 б), хоч поряд із цим у першому можна вбачати також поєднання інтенсивного та інгресивного значень “міцно засинати” (23 в):

23 а) *Scelerati conscientia obstrepente condormire non possunt: agitant eos Furiae...* (Curt. 6, 10, 14).

23 б) ...*ille ebibit,/ caput deponit, condormiscit (Pl. Curc. 357–358);*

23 в) *In lectum inde transgressus non amplius cum plurimum quam septem horas dormiebat, ac ne eas quidem continuas... Sic quoque saepe indigens somni, et dum per vicos deportaretur et deposita lectica inter aliquas moras condormiebat (Suet. Aug. 78, 1-2).*

Семантична „невиразність” акціонально вжитого *con-* сприяла його зближенню з іншими префіксами. Зокрема, в інгресивному значенні він стає близьким до *ad-* (пор. *aspicere* – *conspicere* “поглянути”) [пор. 12, с. 120; 16, с. 257], а в термінативному – до *ex-* (пор. *efficere* – *conficere* “здійснити, завершити”).

Зрештою, подібно до решти префіксів, він міг втрачати своє значення, як у дієсловах *comminuere* “зменшувати”, *commanere* “залишатись”,

congerminare “випускати пагони, проростати” та ін., які не відрізнялись за значенням від відповідних простих *minuere, manere, germinare*. Вже згадуване *comedere*, яке в попередні періоди вживалося зі значенням “з’їдати” (див. 10 б), у „Вульгати” засвідчене у значенні “їсти” (24а-б):

24 а) *Carnem cum sanguine non comedetis (Vulg. Gen. 9, 4);*

24 б) ...*dixitque fratribus suis (scil. Iacob) adferte lapides qui congregantes fecerunt tumulum comederuntque super eum...* (Vulg. Gen. 31, 46).

Отже, вживане в інгресивному значенні *conticere* “замовкати”, вперше представлене у післякласичній латині (25 а) (виразніше *conticescere* з тим самим значенням зустрічається вже у Плавта), у пізній ототожнюється із *tacere* “мовчати” (25 б, пор. 25 в):

25 а) *Aspicis, ut virides audito Caesare silvae/ conticeant? Memini, quamvis urgente procella/ sic nemus immotis subito requiescere ramis...* (Calp. Ecl. 4, 97–99);

25 б) ...*postquam lingua levitate usa convincitur, quid restat nisi ut conticendo refrenetur?* (Greg. M. Moralia 32, 2);

25 в) *Est enim et negotiosum silentium ut erat Susannae quae plus egit tacendo quam si esset locuta (Ambr. De off. 1, 3, 9).*

Особливо характерною десемантизація *con-*, як і інших префіксів, була для пізньої латини [11, с. 262], сприяючи його перетворенню у протетичний елемент.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Вступление. В целом о целом. Время и пространство в концептуализации действительности / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Семантика начала и конца. – М.: „Индрик”, 2002. – С. 3–18.
2. Ahlmann E. Über das lateinische Präfix *com-* in Verbalzusammensetzungen: eine semasiologische Studie / Erik Ahlmann. – Helsingfors: Druckerei der finnischen Literaturgesellschaft, 1916. – VI, 152 S.
3. Barbelenet D. De l’aspect verbal en latin ancien et particulièrement dans Térence / Daniel Barbelenet. – Paris: Champion, 1913. – VI, 456 p.
4. Bertocchi A. Some Semantic and Pragmatic Properties of *paene* / Alessandra Bertocchi // Akten des VIII. Internationalen Kolloquiums zur lateinischen Linguistik. – Heidelberg: Carl Winter, 1996. – P. 457–472.
5. Brunel J. L’aspect verbal et l’emploi des préverbes en grec, particulièrement en attique / Jean Brunel. – Paris: Klincksieck, 1939. – 296 p.
6. Forcellini Aeg. Lexicon totius latinitatis / Aegidius Forcellini. – Bononiae: Forni, 1965. – Vol. III: L–Q. – 932 p.

7. García-Hernández B. Relaciones clasematicas en el sistema preverbal latino / Benjamin García-Hernández // *Studia philologica Salmanticensia*. – Salamanca : Universidad de Salamanca, 1978. – № 2. – P. 147–158.
8. García-Hernández B. Clases semánticas y modificación prefijal en la estructura de campo / Benjamin García-Hernández // *Teoria del campo y semántica lexica*. – Frankfurt am Main; Berlin; New York : Peter Lang, 1998. – P. 29–48.
9. Glare P. G. *Oxford Latin dictionary* / P. G. Glare. – Oxford : Clarendon Press, 1968. – XXIII. – 2126 p.
10. Haverling G. Some More Remarks on sco-Verbs, Prefixes and Semantic Functions / Gerd Haverling // *Akten des VIII. Internationalen Kolloquiums zur lateinischen Linguistik*. – Heidelberg : Carl Winter, 1996. – P. 401–414.
11. Haverling G. On Sco-verbs, Prefixes and Semantic Functions. A study in the development of prefixed and unprefixed verbs from early to late Latin / Gerd Haverling. – Göteborg : University of Göteborg, 2000. – VIII, 533 p.
12. Haverling G. V. M. Struttura lessicale e verbale nel latino e nel Greco / G. V. M. Haverling // *Fonologia e tipologia lessicale nella storia della lingua greca. Atti del VI Incontro Internazionale di Linguistica Greca*. – Milano : Francoangeli, 2006. – P.123–142.
13. Haverling G. On Prefixes and Actionality in Classical and Late Latin / Gerd Haverling // *Acta Linguistica Hungarica*. – Budapest : Akademia Kiadó, 2003. – Vol. 50/1–2. – P. 113–135.
14. Lejay P. La durée et le moment exprimés par le verbe latin/ P. Lejay // *Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes*. – Paris : Klincksieck, 1919. – T. 43. – P. 241–274.
15. Meillet A. De l'expression de l'aoriste en latin / A. Meillet // *Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes*. – Paris : Klincksieck, 1897. – T. 21/2. N.S. – P.81–90.
16. Moussy C. La polysémie du préverbe com- / Claude Moussy // *La composition et la préverbation en latin*. – Paris : Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 2005. – P.243–262.
17. Perrot J. Aspects de l'aspect / Jean Perrot // *Etrennes de septantaine: travaux de linguistique et de grammaire comparée offerts à Michel Lejeune*. – Paris : Klincksieck, 1978. – P. 183–197.
18. Pokorny J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* / Julius Pokorny. – Bern; München : Francke, 1959. – 1183 S.
19. Puebla Manzanos M. del Mar. Valores de los preverbios latinos en los compuestos de pugnō, -āre / Maria del Mar Puebla Manzanos // *Faventia: revista de filologia clàssica*. – Barcelona : Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Filologia Clàssica, 2001. – Vol. 23. – N.1. – P. 71–85.
20. Rosén H. B. Die Komposita mit *co(n)-* in funktioneller und vergleichender Sicht / Haim B. Rosén // *Latein und Indogermanisch. Akten des Kolloquiums der Indogermanischen Gesellschaft*. – Innsbruck : Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 1992. – S. 357–367.
21. van der Heyde K. L'aspect verbal en Latin. Problèmes et résultats / K. van der Heyde // *Revue des Études Latines*. – Paris : Société des Études Latines 1934. – T. 12. – P. 140–157
22. Vendryes J. Les notions de 'boire' et 'manger' en indo-européen et l'aspect verbal / J. Vendryes // *Bulletin de la Societe linguistique de Paris*. – Paris : Klincksieck, 1941. – T. 41. – P. 25–38.
23. von Garnier K. Com- als perfektivierende Präfix bei Plautus, sam- im Rigveda, συν- bei Homer / K. von Garnier // *Indogermanische Forschungen. Zeitschrift für indogermanische Sprach- und Altertumskunde*. – Bd. 25. – Strassburg : Karl J. Trübner, 1909. – S. 86–109.
24. Zaliznjak A. A. Sociativity, conjoining, reciprocity, and the Latin prefix com- / Anna A. Zaliznjak, Aleksej D. Shmelev // *Reciprocal constructions*. – Vol. I. – Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company. – P.209–229.

The main actional meaning of the Latin prefix con- expresses a complex action. The sense of intensity seems to be the result of development of the completeness. The weakening and following loss of its actional meaning caused the transformation of con- to the simple prothetical element.

Key words: preverb con-, actionality, completeness, intensity.

Главное внимание сосредоточено на акциональной семантике приставки соп-. Зделан вывод, что основным акциональным значением глагольного префикса соп- является выражение целостного действия; результатом развития целостности стало значение интенсивности; ослабление и последующая десемантизация префикса послужили причиной его превращения в протетический элемент.

Ключевые слова: префикс соп-, акциональность, целостность, интенсивность.